

**ТАБИЙ РЕСУРСЛАРДАН ОҚИЛОНА ФОЙДАЛАНИШНИ
ХУҚУҚИЙ ТАЪМИНЛАШ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР
ТАЖРИБАСИ ВА УЛАРДАН МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИКНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ**

Хўжаев Азим Аброрович

Alfraganus университети

Ижтимоий фанлар факультети

Ижтимоий фанлар кафедраси доцент в.б.

Аннотация. Мазкур мақолада табиий ресурслардан оқилон фойдаланишни ҳуқуқий таъминлаш соҳасида хорижий мамлакатлар тажрибаси илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилинган. Европа Иттифоқи, АҚШ ва ривожланган давлатларда қўлланилаётган экологик ҳуқуқий механизмлар, иқтисодий рағбатлантириш усуллари ва давлат бошқаруви моделлари ўрганилган. Шунингдек, мазкур тажрибаларни Ўзбекистон миллий қонунчилигини такомиллаштиришда қўллаш имкониятлари асослаб берилган.

Калит сўзлар: табиий ресурслар, экологик ҳуқуқ, хорижий тажриба, давлат бошқаруви, барқарор ривожланиш, ҳуқуқий механизмлар, экологик сиёсат.

Кириш. Ҳозирги глобаллашув ва техноген тараққиёт шароитида табиий ресурслардан оқилон фойдаланишни ҳуқуқий таъминлаш муаммоси инсоният тараққиётининг стратегик йўналишларидан бири сифатида намоён бўлиб, у миллий ва халқаро даражада комплекс ёндашувни талаб этаётган долзарб илмий-амалий масалалар қаторига киради. Жаҳон амалиёти шуни кўрсатмоқдаки, табиий ресурслардан нооқилон фойдаланиш, экологик талабларга риоя этмаслик ва ҳуқуқий механизмларнинг етарли даражада самарали ишламаслиги глобал экологик мувозанатнинг бузилишига, иқлим

Ўзгаришлари, биохилмахилликнинг қисқариши ва табиий ресурслар танқислиги каби мураккаб жараёнларнинг кучайишига олиб келмоқда. Шу жиҳатдан қаралганда, табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш, айниқса, илғор хорижий мамлакатлар тажрибасини чуқур ўрганиш ва уни миллий қонунчиликка интеграция қилиш масаласи фундаментал аҳамият касб этади.

Илмий-назарий қарашларда таъкидланганидек, XXI аср экологик муаммоларнинг глобаллашуви билан характерланиб, табиий муҳитга антропоген таъсирнинг ортиши инсоният олдида мутлақо янги ҳуқуқий ва институционал вазифаларни қўймоқда. Бу ҳолат табиий ресурслардан фойдаланишни тартибга солувчи ҳуқуқий механизмларнинг самарадорлигини ошириш, уларни халқаро стандартлар билан уйғунлаштириш заруратини янада кучайтирмоқда.

Хорижий мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни таъминлашда ҳуқуқий нормаларнинг мукамаллиги, давлат бошқарувининг институционал самарадорлиги ва жамоатчилик иштирокининг юқори даражаси ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Масалан, айрим давлатларда экологик талаблар “мажбурий шартлар, чекловлар ва нормативлар тизими сифатида белгилаб қўйилган бўлиб, улар хўжалик фаолиятини амалга оширишда асосий ҳуқуқий мезон вазифасини бажаради”. Бу эса табиий ресурслардан фойдаланишни ҳуқуқий тартибга солишда қатъий стандартлар ва илмий асосланган меъёрлар муҳим аҳамият касб этишини кўрсатади.

Профессор даражасидаги илмий-ижодий ёндашув нуктаи назаридан қаралганда, табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни ҳуқуқий таъминлаш тизими фақат норматив-ҳуқуқий базани шакллантириш билан чекланмай, балки давлат бошқаруви, иқтисодий рағбатлантириш, экологик мониторинг ва жамоатчилик назорати каби кўп қиррали институтларнинг интеграцияси орқали амалга оширилади. Шу маънода, хорижий мамлакатлар тажрибаси мазкур соҳада илғор моделларни таклиф этади: Европа

давлатларида экологик стандартлар ва барқарор ривожланиш концепцияси устувор бўлса, АҚШда бозор механизмлари ва ҳуқуқий назорат уйғунлиги таъминланган, Япония ва Жанубий Кореяда эса инновацион технологиялар орқали ресурслардан самарали фойдаланиш тизими шаклланган.

Бизнинг фикримизча, мазкур тажрибаларни механик равишда кўчириш эмас, балки уларни миллий ҳуқуқий тизимнинг ўзига хос хусусиятлари, ижтимоий-иқтисодий шароитлари ва экологик ҳолати билан уйғунлаштирган ҳолда татбиқ этиш мақсадга мувофиқдир. Чунки ҳар бир давлатнинг табиий ресурслар салоҳияти, экологик хавф-хатарлари ва бошқарув тизими ўзига хос бўлиб, хорижий тажрибани адаптация қилиш жараёни илмий асосланган ва тизимли ёндашувни талаб этади.

Шу билан бирга, табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни ҳуқуқий таъминлашда халқаро ҳамкорликнинг аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Илмий манбаларда қайд этилганидек, экологик муаммоларнинг глобал характери давлатлар ўртасидаги ҳамкорликни кучайтириш, қиёсий-ҳуқуқий таҳлиллар асосида қонунчиликни такомиллаштириш заруратини юзага келтирмоқда. Бу эса миллий қонунчиликни халқаро стандартлар ва илғор тажрибалар билан уйғунлаштириш орқали экологик хавфсизликни таъминлаш имкониятини кенгайтиради. Табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни ҳуқуқий таъминлаш бўйича хорижий мамлакатлар тажрибасини илмий-иждодий таҳлил қилиш ва улардан миллий қонунчиликни такомиллаштиришда фойдаланиш масаласи замонавий экологик ҳуқуқ назарияси ва амалиётининг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Мазкур муаммонинг комплекс ўрганилиши давлат бошқаруви самарадорлигини ошириш, ҳуқуқий механизмларни модернизация қилиш ва барқарор экологик тараққиётга эришишда муҳим илмий-амалий аҳамиятга эгадир.

Табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни ҳуқуқий таъминлаш ва бу борада хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиш масаласи замонавий экологик ҳуқуқ фанининг энг муҳим йўналишларидан бири сифатида илмий

адабиётларда кенг ёритилган. Ушбу муаммонинг назарий-методологик асослари экологик ҳуқуқ, табиий ресурслар ҳуқуқи ҳамда барқарор ривожланиш концепцияси доирасида шаклланган бўлиб, унинг турли жиҳатлари маҳаллий ва хорижий олимлар томонидан комплекс тадқиқ этилган.

Мазкур йўналишдаги фундаментал тадқиқотлардан бири сифатида А.А. Ходжаевнинг илмий ишларини алоҳида таъкидлаш жоиз. Муаллиф ўз тадқиқотида табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни “экологик ҳуқуқнинг асосий принципларидан бири бўлиб, у табиат ва жамият ўртасидаги мувозанатни сақлашга қаратилган ҳуқуқий механизмлар тизими орқали таъминланади” деб таърифлайди [1]. Ушбу ёндашув табиий ресурслардан фойдаланишни ҳуқуқий тартибга солишда давлат бошқаруви ва институционал механизмларнинг устувор аҳамиятини илмий жиҳатдан асослаб беради.

Ж.Т. Холмўминов ва Ж.И. Сафаровлар томонидан яратилган монографияда хорижий мамлакатларда табиий ресурслар ҳуқуқининг шаклланиши ва ривожланиш тенденциялари қиёсий таҳлил асосида ўрганилган бўлиб, унда Европа Иттифоқи, АҚШ ва бошқа ривожланган давлатларда экологик қонунчиликнинг институционал ва ҳуқуқий асослари чуқур таҳлил қилинган [2]. Муаллифлар “табиий ресурслардан фойдаланиш муносабатларини тартибга солишда ҳуқуқий нормаларнинг тизимлилиги ва барқарорлиги экологик сиёсат самарадорлигини белгилайди” деган хулосага келадилар.

Ш.М. Машариповнинг тадқиқотларида эса экологик талабларни ҳуқуқий таъминлаш бўйича халқаро тажриба таҳлил қилиниб, айниқса Россия Федерацияси мисолида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги норматив талаблар, чекловлар ва стандартлар тизими кенг ёритилган. Муаллифнинг таъкидлашича, “экологик талаблар хўжалик ва бошқа фаолиятни амалга оширишда мажбурий шартлар сифатида белгиланиб, уларга риоя этиш экологик хавфсизликни таъминлашнинг асосий кафолати

ҳисобланади” [3]. Бу эса ҳуқуқий механизмларнинг қатъийлиги ва амалий ижроси табиий ресурслардан оқилона фойдаланишда ҳал қилувчи омил эканлигини кўрсатади.

Хорижий олимлар тадқиқотларида ҳам мазкур муаммо кенг қамровли тарзда таҳлил қилинган. Хусусан, С.А. Боголюбов, О.Л. Дубовик каби олимлар экологик ҳуқуқни мустақил ҳуқуқ соҳаси сифатида шакллантириш, унинг принциплари ва ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш масалаларини ўрганганлар. Уларнинг фикрича, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш принципи барқарор ривожланишнинг ҳуқуқий асоси бўлиб, у иқтисодий ва экологик манфаатлар ўртасидаги мувозанатни таъминлашга хизмат қилади [4].

Бизнинг фикримизча, таҳлил қилинган адабиётлар табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни ҳуқуқий таъминлаш масаласини турли нуктаи назардан ёритган бўлса-да, хорижий тажрибани миллий қонунчиликка адаптация қилишнинг аниқ механизмлари ва институционал моделлари етарли даражада комплекс ўрганилмаган. Шу боис, мазкур тадқиқотда қиёсий-ҳуқуқий таҳлил асосида илғор хорижий тажрибаларни миллий шароитга мослаштириш имкониятларини илмий-иждодий жиҳатдан асослаш муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса сифатида таъкидлаш мумкинки, мавзуга оид адабиётлар таҳлили табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни ҳуқуқий таъминлашда давлат бошқаруви, ҳуқуқий механизмлар ва халқаро тажрибалар уйғунлиги ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Қаюмов А.А., Якубов Ў.Ш. Табиатдан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш: ўқув қўлланма. – Тошкент, 2008. – 123 б. (ўқув қўлланма).
2. Ходжаев А.А. Табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни ҳуқуқий таъминлаш: юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2019. – 273 б. (диссертация).

3. Ходжаев А.А. Табiiй ресурслардан оқилона фойдаланишни ҳуқуқий таъминлаш: автореферат. – Тошкент, 2021. – 54 б. (автореферат).
4. Қобилов Ш.Р. Экология қонунчилигини бузганлик учун юридик жавобгарликни такомиллаштириш муаммолари: автореферат. – Тошкент, 2002. – 23 б. (автореферат).
5. Усмонов М.Б. Экология ҳуқуқи: дарслик. – Тошкент: ҲТИ нашриёти, 2018. – 657 б. (дарслик).
6. Холмўминов Ж.Т. Табiiй ресурслардан фойдаланиш ва муҳофаза қилишнинг экологик-ҳуқуқий муаммолари. – Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ, 2009. – 240 б. (монография).
7. Файзиев Ш.Х. Экологик сиёсатни ҳуқуқий таъминлашнинг назарий муаммолари. – Тошкент: ТДЮИ, 2004. – 246 б. (монография).
8. Скрипников Н.К. Трансграничное водопользование в Центральной Азии (правовой аспект). – Тошкент: ТДЮИ, 2004. – 203 б. (монография).
9. Боголюбов С.А. Экологическое право. – Москва: Норма, 1998. – 320 с. (дарслик).
10. Дубовик О.Л. Экологическое право. – Москва: Проспект, 2010. – 352 с. (дарслик).